

KORIŠĆENJE I OBJAVLJIVANJE ARHIVSKE GRAĐE KOJA SE ODNOSI NA ZAROBLJENIKE I LOGORAŠE IZ DRUGOG SVETSKOG RATA - MORALNA I PRAVNA ZAŠTITA NJIHOVIH LIČNOSTI

Jovan Popović*

UDK: 930.253

Jovan Popović: Korišćenje i objavljivanje arhivske građe koja se odnosi na zarobljenike i logoraše iz drugog svetskog rata - Moralna i pravna zaštita njihovih ličnosti. Tehnički in vsebinski problemi klasičnoga in elektronskoga arhiviranja. Zbornik referatov z dopolnilnega izobraževanja, Maribor 7/2008, str. 93-106.

Izvirnik v srbsčini, izvleček v srbsčini in angleščini, povzetek v angleščini.

Materijalnim propisima koji uređuju arhivsku delatnost za arhivsku građu državnih i drugih organa i organizacija nastalu u periodu od 1918. godine do raspada Jugoslavije (Zakonom o arhivskoj građi SRJ iz 1998. godine, podzakonskim propisima i Pravilnikom o korišćenju arhivske građe u Arhivu Jugoslavije) utvrđeni su rokovi, postupak i uslovi korišćenja arhivske građe koja se nalazi u Arhivu Srbije i Crne Gore. Zakonodavac, međutim, nije propisao odredbe kojima bi se ograničilo korišćenje i objavljivanje arhivske građe koja sadrži imena zatočenika - logoraša nad kojima su vršena zverska mučenja, zlostavljanja, medicinski, seksualni i drugi eksperimenti. Objavljivanje takvih podataka nanelo bi povredu ličnosti, morala i dostojanstva licima koja takva iskustva ne mogu ničim nadoknaditi, ni reparacijom kojom ni do danas nisu obeštećeni.

UDC: 930.253

Jovan Popović: Use and Publication of Archival Material, which Refers to the Prisoners-of-war, Confined in Concentration Camps during the Second World War - Moral and Legal Protection of their Personalities). Technical and Field Related Problems of Traditional and Electronic Archiving. Conference Proceedings, Maribor 7/2008, pp. 93-106.

Original in Serbian, abstract in Serbian and English, summary in English.

Archival and record management legislation, which regulates the work of federal bodies and other federal organizations in Yugoslavia, in the area of the archival administration and the management of archival material created since the formation of Yugoslavia in 1918 until its decomposition (Law on the archival material of SFR Yugoslavia adopted in 1998, the accompanying bylaws and the Regulations of the use of the archival material in the Archives of Yugoslavia) also determines the main issues of records disposal schedules, procedures and conditions of the use of archival material which is preserved in the Archives of Serbia and Montenegro. The legislator has not proscribed the procedures, which limit the use and publication of archival documents containing the names of the prisoners-of-war confined in the concentration camps who personally experienced beastly tortures, medical, sexual and other experiments. Public exposure of such information would certainly hurt the personality, ethics and dignity of those people who so far have not been able to compensate such experiences in any way.

Ključne besede: mednarodna konvencija, vojni ujetnici, taborišča, zaštita osebnosti in morale ujetnikov, roki uporabe arhivskega gradiva, druga svetovna vojna, Petar Petrović Njegoš.

---

* Jovan P. Popović, advokat i publicista, Beograd, Srbija.

„Što pogani od ljudi činite
Što junački ljude ne smaknete
Što im takve muke udarate“ (Njegoš)

U Arhivu Srbije i Crne Gore¹ pohranjeni su fondovi, zbirke i lični fondovi Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Kraljevine Jugoslavije, Socijalističke Jugoslavije između 1945-1992 godine, Savezne Republike Jugoslavije od 1992. do 2003 godine i perioda državne zajednice Srbije i Crne Gore 2003-2006 godine, kada je došlo do njihovog razdruživanja i stvaranja dve međunarodno i međusobno priznate države Srbije i Crne Gore. Naime, grubo rečeno, radi se o fondovima, zbirkama i ličnim fondovima iz perioda Kraljevine Jugoslavije i perioda Socijalističke Jugoslavije do njenog prestanka postojanja. Ta izuzetno vredna građa je nezaobilazni izvor za istoriju jugoslovenskih, balkanskih i daleko širih prostora i bogata riznica kulturnog nasleđa.

U Arhivu Srbije i Crne Gore nalazi se preko 750 fondova, ličnih fondova i zbirki sa oko 22.000 dužnih metara arhivske građe.

U Arhivu Srbije i Crne Gore i drugim arhivskim odeljenjima u okviru samo određenog broja saveznih ministarstava koji imaju po zakonskim propisima osnovane takve organizacione jedinice-arhivska odeljenja (Unutrašnjih i Spoljnih poslova i Narodne odbrane) i u Muzeju istorije Jugoslavije čuva se arhivska građa fondova:

- *državnih organa i organizacija,*
- *ustanova,*
- *privrednih subjekata,*
- *društveno-političkih organizacija,*
- *društvenih organizacija i udruženja građana,*
- *odnosno svih subjekata koji su bili u strukturi organizacije savezne države i pojedinaca².*

¹ Arhiv Jugoslavije, sve do donošenja Ustavne povelje državne zajednice Srbije i Crne Gore, nosio je taj naziv do 04.02. 2003 godine („Sl. list S i CG“, br.1/2003). Nakon toga Arhiv Jugoslavije je preimenovan u Arhiv Srbije i Crne Gore („Službeni list Srbije i Crne Gore“, br. 1/2003) i taj naziv i dalje nosi, iako je došlo do razdruživanja Srbije i Crne Gore. Uskoro se očekuje donošenje zakona o arhivskoj građi države Srbije, kojim će biti regulisan i naziv dosadašnjeg Arhiva Srbije i Crne Gore, kao i druga fundamentalna pitanja arhivske delatnosti. Materijalni zakon koji uređuje nadzor, preuzimanje zaštite, izradu naučno obaveštajnih sredstava, korišćenje i objavljivanje arhivske građe, koja je pohranjena u Arhivu Srbije i Crne Gore je Zakon o arhivskoj građi SRJ, donet 1998 godine („Službeni list S i CG“, br. 12/1998). Navedeni Zakon se i dalje primenjuje. Podzakonski i interni akti doneti na osnovama navedenog Zakona bliže uređuju arhivsku delatnost. Da ne bi bilo zbunjivanja, napominjemo da će se u citatima Zakona i drugih akata pominjati ponegde postojeći termini „Arhiv Jugoslavije“ „savezni organi“ „Savezna republika Jugoslavija“ i dr.

² Prema Zakonu o arhivskoj građi Savezne Republike Jugoslavije, arhivskom građom smatra se ona građa koja je nastala u radu:

- „Savezne skupštine, Predsednika Republike, Savezne vlade, saveznih ministarstava, drugih saveznih organa i saveznih organizacija, Saveznog suda, Saveznog državnog tužioca, Saveznog ustavnog suda, Narodne banke Jugoslavije, Vojske Jugoslavije, vojnih sudova, vojnih tužilaštava, Vojnog pravobranilaštva, Vrhovnog saveta odbrane, preduzeća ili drugih organizacija kojima je saveznim zakonom povereno vršenje javnih ovlašćenja, javnih preduzeća, javnih ustanova i drugih organizacija osnovanih saveznim zakonom i međunarodnih skupova čiji su organizatori organi Savezne Republike Jugoslavije (u daljem tekstu savezni organi i organizacije);
- centralnih državnih organa i ustanova, centralnih organa, političkih partija i drugih organizacija i stručnih i drugih udruženja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije;

U fondovima Arhiva Srbije i Crne Gore nalaze se i predmeti, dosije i vezani za određenu ličnost, pojedince, običnog pojedinca.

Arhivska građa u Arhivu Srbije i Crne Gore koristi se shodno odredbama Zakona o arhivskoj građi federacije³ i podzakonskim i internim aktima koja imaju osnov u Zakonu, kao i preporukama Međunarodnog arhivskog saveta, i dr.

Zakonom i internim aktima predviđeno je da je: Arhivska građa koja se nalazi u Arhivu Jugoslavije, u daljem tekstu Arhiv, dostupna za korišćenje u rokovima koji su utvrđeni prilikom predaje arhivske građe Arhivu Jugoslavije, a u skladu sa rokovima koje je propisao Zakon o arhivskoj građi Savezne Republike Jugoslavije. Za arhivsku građu koja se nalazi u Arhivu, a za koju prilikom predaje nije utvrđen rok dostupnosti za korišćenje, primenjuje se zakonski rok koji ne može biti duži od 30 godina, računajući od godine nastanka arhivske građe, odnosno samo izuzetno kada za to postoje posebni razlozi 50 godina, ako je posebnim saveznim propisom to određeno ili je o tome doneo odluku savezni izvršni organ (Savezna vlada).

Za arhivsku građu koja se nalazi u Arhivu, a za koju prilikom predaje nije utvrđen rok dospelosti za korišćenje, primenjuje se rok od 30 godina od dana njenog nastanka, ukoliko je stvaralac te građe prestao da postoji.

U slučaju kada prilikom predaje arhivske građe Arhivu nije utvrđen njen rok dostupnosti za korišćenje, a stvaralac te arhivske građe još postoji, Arhiv će od tog stvaraoca pismeno zatražiti da utvrdi rok dostupnosti za njeno korišćenje.

Rok dostupnosti za korišćenje arhivske građe za operativne potrebe saveznih organa i organizacija nije limitiran zakonom, odnosno za njeno korišćenje daje saglasnost direktor Arhiva Jugoslavije i on je nezavisan od godine nastanka arhivske građe.

Činjenice sadržane u arhivskoj građi, a koje se odnose na ostvarivanje prava građana iz radnog odnosa, ličnih i drugih građanskih prava, na zahtev građana, Arhiv istražuje i izdaje te podatke, bez obzira na rok dostupnosti ostale arhivske građe za korišćenje.

Arhivska građa preuzeta u Arhiv po osnovu poklona, otkupa i u depozit - biće dostupna za korišćenje u rokovima utvrđenim u aktima koji su pratili preuzimanje

-
- centralnih političkih organa narodno-oslobodilačkog pokreta, organa vlasti i uprave i političkih i drugih organizacija Jugoslavije iz vremena narodno-oslobodilačkog rata;
  - centralnih državnih organa i ustanova, društveno-političkih organizacija u Federaciji, ustanova koje su vršile poslove od interesa za ostvarivanje funkcija Federacije, zajednica osnovanih saveznim zakonom, društvenih organizacija i udruženja građana i njihovih saveza na nivou Federacije i samoupravnih organizacija i zajednica kojima je saveznim zakonom povereno vršenje javnih ovlašćenja, kao i međurepubličkih i međunarodnih skupova čiji su organizatori ti organi, odnosno organizacije Jugoslavije od Drugog svetskog rata do stvaranja Savezne Republike Jugoslavije;
  - vojske Srbije i vojske Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije;
  - jedinica narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, odnosno Jugoslovenske narodne armije i arhivska građa vojne prirode koja potiče od okupatora i njihovih saradnika iz Drugog svetskog rata;
  - nadležnih saveznih organa za narodnu odbranu i oružanih snaga Jugoslavije od Drugog svetskog rata do stvaranja Savezne Republike Jugoslavije;
  - organizacija političkog, sindikalnog i drugog udruživanja za delovanje na teritoriji Savezne Republike Jugoslavije, kao i političkih, kulturnih, naučnih, javnih i drugih ličnosti čije su aktivnosti od interesa za Saveznu Republiku Jugoslaviju, ako se ta arhivska građa poveri nadležnom saveznom organu, odnosno organizaciji u skladu sa ovim zakonom (Arhivu).“

³ »Službeni list SRJ«, br. 12/98.

arhivske građe po tim osnovama. Ti rokovi mogu biti i duži od onih koje predviđa Zakon o arhivskoj građi Savezne Republike Jugoslavije (SRJ).

Pravo korišćenja arhivske građe imaju sva pravna i fizička lica iz Savezne Republike Jugoslavije pod jednakim uslovima i na propisan način.

Strani državljani mogu koristiti arhivsku građu SRJ po odobrenju nadležnog saveznog organa, odnosno organizacije. U praksi to je najčešće direktora Arhiva.

Arhivska građa SRJ nije dostupna za korišćenje ni posle rokova koje utvrđuje Zakon o arhivskoj građi Savezne Republike Jugoslavije (30, odnosno 50 godina) u slučajevima:

- *ako je arhivske građa u nesređenom stanju;*
- *ako se arhivske građa nalazi u procesu sređivanja i obrade,*
- *ako je fizički u toj meri oštećena da joj je potrebna konzervacija i restauracija*
- *i ako se nalazi van Arhiva, na izložbi ili slično.*

Takođe arhivska građa nije dostupna za korišćenje istraživačima: - ako sadrži podatke čije bi korišćenje moglo da nanese štetne posledice za ugled, odbranu i bezbednost zemlje, odnosno za druge državne i nacionalne interese.

Istraživači-korisnici arhivske građe moraju biti obavješteni o razlozima zbog kojih im se onemogućava korišćenje arhivske građe, koja je inače dostupna za korišćenje, kao i o vremenu kada će se moći udovoljiti njihovom zahtevu.

Kada je u pitanju korišćenje arhivske građe, bilo za koje navedene potrebe, podzakonskim aktima vrlo precizno su propisani postupci i procedura za dobijanje arhivske građe na korišćenje. Naročito je potrebno vođenje odgovarajuće dokumentacije o svim vidovima korišćenja, preciziranje odgovornosti svih lica koja učestvuju u procesu korišćenja ili izdavanja na korišćenje arhivske građe.

Obaveza je radnika Arhiva da pružaju sve relevantne informacije korisnicima o fondovima, arhivskoj građi i njenoj dostupnosti za korišćenje, o uslovima i načinu korišćenja arhivske građe i druge informacije kojima se obezbeđuje efikasan rad, kako korisnika tako i Arhiva u celini. Time se obezbeđuje bezbednost arhivske građe koja je predmet korišćenja. Korisniku koji se ne pridržava propisanih pravila uskraćuje se korišćenje arhivske građe.

Na osnovu iznetog može se konstatovati da u Arhivu nema fonda koji nije dostupan za korišćenje posle proteka 30 godina od dana nastanka arhivske građe. Postoji samo ograničenost količine arhivske građe koja se ne daje svakom pojedinačnom korisniku, kao i ograničenost kada su u pitanju navedeni razlozi, posebno oni koji se odnose na korišćenje fizički oštećene arhivske građe, građe koja je na sređivanju, obradi, izložbama i slično.

Po odredbama važećeg Zakona, podzakonskim propisima i internom aktu o korišćenju arhivske građe u Arhivu (ranijim propisima to je bilo predviđeno) nije predviđena zabrana dostupnosti arhivskoj građi i posle isteka roka od 30, odnosno 50 godina kojom bi se njenim objavljivanjem povredilo dostojanstvo, ličnost, moral i interesi građana-ratnih zarobljenika ili logoraša, nad kojima su vršena mnogobrojna nedela i razni eksperimenti. Odmah se postavlja pitanje - koji su to fondovi u kojima se nalazi takva arhivska građa?

To će se najbolje objasniti time što će se pobrojati i kratko obrazložiti sadržaji jednog broja fondova smeštenih u Arhivu koji bi mogli doći pod takav režim korišćenja. Objavljivanjem dokumenata vezanih uglavnom za gro građana koji u navedenim fondovima imaju svoj broj i ime bi se ne samo ono «uznemirilo, potreslo i povredilo», već i njegov porod ako ga ima, jer je mučenjem i drugim vršenim eksperimentima moguće da je onesposobljen da bude roditelj, a ako ga nema sigurno je da ima bliskih srodstvenika.⁴

Do propisanog roka, a i kasnije, pojedini broj fondova pohranjenih u Arhivu, iz Drugog svetskog rata, nisu bili dozvoljeni za korišćenje, niti je njihov sadržaj mogao da bude objavljan. Uzmimo za primer „Fond Državne Komisije za utvrđivanje ratnih zločinaca iz Drugog svetskog rata“, koji nije dozvoljavan za korišćenje ne samo zbog rokova koje su predviđala normativna akta (zakonski i podzakonski propisi), već i zbog toga da se pre svega na prostorima bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije ne bi razbuktales strasti u tada veoma složenom političkom i ideološkom miljeu, opterećenom neznanjem, poluistinama, revanšizmom i negiranjem svega i svačega.

Stoga će ovaj rad obuhvatiti kratku informaciju o jednom broju fondova, odnosno grupa fondova iz kojih se vidi kako su (zarobljenici) zatvorenici u koncentracionim logorima ubijani, zlostavljani, mučeni, nad kojima su se vršile najveće torture koje ljudska svest i savest ne može da pojmi.

Nijedna životinjska vrsta nije se obračunavala međusobno tako kao što su se ljudi, odnosno bolje rečeno neljudi, ponašali prema nemoćnim ljudima.

*„Te ih ljetnje gorijaše sunce
I davljahu kiše i vremena
Ne mogahu iz veza šenuti“ (Njegoš)*

Fond „Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (1943-1948) je do skoro bio pod embargom. I dalje je postojala dilema oko razloga odluke *da ovaj i drugi fondovi budu u režimu zaštite*. Sa sigurnošću je jasno da je tu glavni razlog bio zaštita interesa ličnosti, ali i monstruozi oblici zločina i eksperimenti koji su vršeni nad Srbima, Jevrejima i Romima u Nezavisnoj državi Hrvatskoj i delovanje od strane šiptarske balističke organizacije na nealbanskim građanima, pre svih Srbima i Crnogorcima.⁵

⁴ *Pojedinac nije tu samo da ne bi bio zaboravljen, već mu je tu činjenjem nad njim ili sa njim sudbina odredila mesto. Svakako ne može niti sme biti zaboravljen. On ne može biti zaboravljen pa i da je „Čovek senka“, koji je rođen da odživi život, i da nikog ne optereti ničim, a i sve svoje terete, i bolove otrpi sam sa sobom.*

„Čovek umire kada se više niko njega ne seća. „Čovek ne treba otići bez traga, ne ostaviti kod potomaka u delima sećanja. Potomci su takođe smrtni, a dela, ukoliko ne razmahuju istoriju, brzo se zaboravljaju. Najdugovečniji su dokumenti, materijalni ostaci čoveka, njegovih misli i duše. Razvitak arhivistike i informatike stvorili su takve mogućnosti da se običnom čoveku - „malo-velikom čoveku“, u arhivima posveti malo više pažnje. Da se doslovce ni jedno ime ili ljudska sudbina ne zaboravi. Ma ko on bio, što radio, da o njemu ostane nekakvog traga, ako ne može drugde, može u arhivu da se spasi od zaborava“ Tu su dosijeji ne samo onih koji su pravili dela, već i zlodela (Dr. Mile Bakić „Nijedno se ime ne smije zaboraviti“, Pobjeda, Podgorica 1994).

⁵ *Ne samo istekom roka za mogućnost početka korišćenja tog fonda, već i diskrecionim pravom prof.dr. Miodrag Zečević i tadašnji direktor Arhiva Jugoslavije Jovan P. Popović pripremili su četvorotomnu publikaciju pod naslovom „Dokumenti iz istorije Jugoslavije - Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača iz Drugog svetskog rata“. Tomovi knjiga su štampani u periodu od 1996-2000 godine, čiji je suizdavač bio Arhiv Jugoslavije. „Ova knjiga je i saznanje i pouka. Ona obuhvata sve oblike učešća, odnosno izvršioce čije*

Međunarodna demokratska javnost pritisnutna saznanjem o strašnim zločinima prema civilnom stanovništvu, ratnim zarobljenicima, imovini i nepoštovanju pravila međunarodnog prava od strane fašističkih zemalja (sila osovine) na okupiranim teritorijama, pokrenula je inicijativu o kažnjavanju takvih dela. Zahtev javnog mnjenja je bio strogo kažnjavanje lica za zločine koji su učinjeni. Koncem 1943. godine, savezničke države, svaka posebno i u okviru međusavezničkih relacija, organizuju posebne organe pri svojim vladama, kao posebnu Komisiju Ujedinjenih nacija za ratne zločine.⁶

Zločini učinjeni nad jugoslovenskim narodima od strane okupatora i njihovih pomagača bili su takvih razmera da je AVNOJ, odmah posle konstituisanja, obrazovao Državnu komisiju za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača.⁷

Karakter i priroda ovih komisija nisu bliže proučeni. One nisu bile klasičan organ gonjenja, niti pravosuđa. To su bili specifični organi u funkciji istraživanja i utvrđivanja činjenica koje su se odnosile na izvršene zločine od strane okupatora i njegovih pomagača. Delatnost ove organizacije morala je da bude brza i efikasna, jer je trebalo onemogućiti uništavanje i prikrivanje činjenica i podataka o izvršenim zločinima i njihovim učinocima, kao i sprečiti njihovo bekstvo iz zemlje i uništavanje traga zločina.

Suđenja za ratne zločine u zemlji vršili su redovni pravosudni organi, kojima su komisije dostavljale odluke o utvrđivanju zločina i prikupljene dokazne materijale. Kriterijumi i merila za utvrđivanje postojanja ratnog zločina dati su u međunarodnim dokumentima ove vrste, pre svih Haškim i Ženevskim deklaracijama i konvencijama, kao i drugim međunarodnim dokumentima:

- Moskovska deklaracija iz 1943.;
- Statut međunarodnog vojnog suda iz 1945.;
- Statut Nirnberškog vojnog suda i
- Sporazum o gonjenju i kažnjavanju glavnih ratnih zločinaca koje su potpisale SAD, Engleska, SSSR i Francuska 1945. godine i dr.

Jugoslovenski problem je bio znatno složeniji i suptilniji po svojim osnovnim obeležjima u odnosu na druge ratom zahvaćene zemlje, jer je na njenom prostoru delovalo više okupacionih država i sistema, postojalo je više kvislinških tvorevina, a rat je pored oslobodilačkog karaktera i socijalne revolucije imao i snažna obeležja nacionalnog, verskog i građanskog rata.

Zločini izvršeni na nacionalnoj i verskoj osnovi bili su izrazito teški i imali genocidni karakter, pre svega prema srpskom stanovništvu, Jevrejima i Ciganima. U Nezavisnoj državi Hrvatskoj, posebno u Hercegovini i Krajini, hrvatski i muslimanski živalj uništavao je čitava srpska naselja i sve stanovništvo srpskog porekla. Mnogi zločini ove vrste bili su prikriveni zaverom ćutanja i zaboravom iz političkih razloga.

---

je zločinačko ispoljavanje jednako opasno: to su nosioci kolaboracije, organizatori, izvršioци i dželati“. (prof. dr. Vladimir Krivokapić - *Ratni zločini u Drugom svetskom ratu - „Međunarodna politika“*, Beograd 1998).

⁶ Komisija Ujedinjenih nacija za ratne zločine (KUN) osnovana je 20. oktobra 1943. godine u Londonu.

⁷ AVNOJ je 30 novembra 1943. godine doneo Odluku o obrazovanju Komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača („Službeni list FNRJ“, br. 1/1945.) Komisija je bila pri Predsedništvu Nacionalnog komiteta oslobođene Jugoslavije koje je odlukom imenovalo članove Komisije i donelo Pravilnik o radu Državne komisije (8. maja 1944 istog dana kada je i stupio na snagu).

Komisija koja je postojala i radila pet godina, istraživala je i prikupljala dokaze o zločinima, imala pravo da na osnovu dokaza proglašeni nekog za zločinca, i obavezu da o rezultatima svoga rada i istraživanja daje saopštenja za javnost.

Kako su dokazi o počinjenim zločinima istovremeno i dokazi o stradalima, među dokaznim materijalima nalaze se podaci o Jugoslovenima stradalim širom Jugoslavije. Prijave, izjave i saslušanja svedoka o zločinima Nemaca i ustaša, spiskovi streljanih, umorenih na razne načine, izveštaji o ekshumaciji leševa, spiskovi Srba koji su bili internirani u logore Nezavisne države Hrvatske, elaborati o logorima sa podacima o zločincima koji su delovali i spiskovi njihovih žrtava, podaci o stradanju jugoslovenskih ratnih zarobljenika, svedoče o stradanjima u logorima:

- Srbije (Banjica, Jarak, Trepča, Sajmište-Beograd, Tot kod Zemuna, Šabac i dr.),
- Hrvatske (Jasenovac, Lepoglava, Lobor-Grad, Molat kod Šibenika, Slavenska Požega, Stara Gradišta, Ustika, Banica u Koprivnici...),
- Slovenije (Rogaška Slatina).

Među dokaznim materijalom ove komisije nalaze se i podaci o Jugoslovenima stradalim u logorima u inostranstvu u:

- Norveškoj (Boten kod Rognana, Erland-Estres kod Trondhajma, Ulven kod Bergena, Bejsfjord),
- Italiji (Arzza, Sulmona, Avelinno, Cortemaggiore, Ferramonti di Tarsia, Poggio Reale),
- Albaniji (Klos, Kavaja),
- Poljskoj (Auschwitz, Lublin, Krakow, Danzig, Oswiecim),
- Mađarskoj (Šarvar),
- Austriji (Mauthausen),
- Nemačkoj (Hammelburg, Dahau, Schoken, Sachsenhausen, Neuengamme, Grossrosen, Achaburg, Nirnberg, Weilmuenster, Wolfgrubern, Birkenau, Buchhenwald, Bergen-Belsen, Dortmund, Essen-Eisingen, Trier...), logorima Revensbrik, Osnabrik, Korgen ...

Podaci su prikupljeni na osnovu sećanja logoraša o prilikama u logorima, o zločinima u logorima, spiskova umrlih logoraša, spiskova preživelih interniraca iz pojedinih logora, prijave i optužbe protiv nemačkih ratnih zločinaca, zapisnika sa saslušanja i izjava preživelih logoraša datih u Jugoslovenskoj vojnoj misiji u Parizu i dr.

U drugom tomu četvorotomne publikacije „Dokumenti iz istorije Jugoslavije - Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Drugom svetskom ratu“ (prof. dr. Miodrag Zečević i Jovan P. Popović) objavljen je i spisak ratnih zločinaca pripadnika 26 nacija sa prostora Jugoslavije (8961 imena). To je kompletan spisak lica državljana Kraljevine Jugoslavije za koju je Državna komisija utvrdila-potvrdila i dala saglasnost da su vršila ratne zločine. Ti spiskovi su dostavljani Komisiji Ujedinjenih nacija radi verifikacije. Za svako lice za koje je utvrđeno da je vršilo ratne zločine, u knjizi su uneti i osnovni-lični podaci, oznaka fascikle i fonda u kome se odluka i dokumenti na osnovu kojih je proglašeno za ratnog zločinca nalaze. Tu se nalaze stravični prizori, a u dokumentima neverovatne izjave koje prelaze i u hvale, recimo jedan saslušavani zločinac iz četničkih redova se hvalio što je »zaklao samo 25 žena«.

U trećem i četvrtom tomu nalaze se takođe spiskovi ratnih zločinaca, što je Državna komisija utvrdila, sa kraćim podacima državljana okupatorskih i pripadnika neokupatorskih zemalja. Broj utvrđenih ratnih zločinaca iz okupatorskih i drugih država čini broj od oko 15000 lica (7567 Nemaca, 3798 Italijana, 1424 Bugara ...).⁸

Iz ovog obimnog fonda - od preko 90 dužnih metara, 90 fascikli, 90 knjiga i kartotekom - u raznim dokumentima, a pogotovu u izjavama preživelih lica, svedoka, zločinaca, slikovito se prikazuju patnje i zlostavljanja nad žrtvama Drugog svetskog rata učinjenih od strane okupatora i njihovih pomagača na području Kraljevine Jugoslavije⁹, odnosno Federativne narodne republike Jugoslavije.¹⁰

Verovatno da je koncepcija o bratstvu i jedinstvu i težnja Komunističke partije da se brže prevaziđu nacionalni razdori i potisnu iz društvene svesti strašni zločini koje su vršili pomagači okupatora, posebno pripadnici vojnih formacija određenih naroda, uticalo da se što pre završi rad na ovim pitanjima, a na podatke do kojih je ona došla stavi embargo.¹¹

Svi procesi, suđenja i izricanja presuda nad počiniocima zločina iz Drugog svetskog rata ne mogu nadomestiti-sanirati muke i patnje „oštećenih“ i njihovih porodica (fizičke i psihičke rane), ali ih mogu donekle ublažiti vraćanjem milog za drago.

⁸ Podnosilac ovog rada imao je lične neprijatnosti kada je obavljajući funkciju pomoćnika direktora Arhiva Jugoslavije 1980 godine „dozvolio“ 25. 03. 1986 (br. 02/4- 81/1896) godine novinaru Jovanu Kesaru da koristi dosije Kurta Valdhajma (generalni sekretar UN, a kasnije predsednik Austrije), koji je objavio u „Večernjim novostima“ vest o njegovom poručničkom učestvovanju u okupatorskim fašističkim jedinicama na prostorima Jugoslavije. Naime, nakon tog objavljivanja išao je kod diplomatskih i upravnih organa Savezne vlade na „informativne razgovore“, gde je izjavio da mu je poznata i da poštuje politiku SFRJ: nesvrstana, miroljubiva i ne mešanje u politiku drugih zemalja, a da Arhiv i njeno rukovodstvo ne predstavljaju organe vlasti niti su nosioci politike, već upravna organizacija koja dosledno sprovodi zakonske propise. Politika i diplomatija se mogu ograditi od sadržaja objavljenog teksta, ali Arhiv je dao istinu i golu istinu na osnovu originalnih dokumenata uz prethodnu saglasnost nadležnih državnih organa koji su bili ovlašćeni za taj fond i sve im to predočio. Ipak, sve je to bilo nedovoljno da mu se ne zapreti gubljenjem funkcije pa i drugim neprijatnim merama. No, istina je izašla na videlo, a pravda pobedila. I prirodno pravo.

⁹ Zakon o nazivu i podeli Kraljevine Jugoslavije na upravna područja, „Službene novine Kraljevine Jugoslavije“, br. 233 od 5 oktobra 1929. godine. Navedeni zakon donet je 3. oktobra 1929. godine ukazom Kralja Aleksandra.

¹⁰ Deklaracija o proglašenju Federativne narodne republike Jugoslavije od 29. novembra 1945 godine, objavljena u „Službenom listu FNRJ“, br. 93/1945.

¹¹ Prema nekim neproverenim svedočenjima, predlog je potekao iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine, a između ostalog i iz razloga, jer bi „svaki drugi Hrvat i Musliman iz Hercegovine“ bio proglašen za ratnog zločinca. Možda su postojali i drugi razlozi zbog kojih je mimo pravde tako rano ukinuta ova organizacija. (Prema nepotpunim podacima Državna, zemaljske i sve druge komisije i njihovi organi prikupili su oko 900.000 prijava o ratnim zločinima i zločincima, napravljeno je oko 550.000 zapisnika o saslušanjima svedoka i zapisnika o saslušanjima samih krivaca, pronađeno je oko 20.000 originalnih dokumenata iz neprijateljskih izvora, više hiljada fotokopija o zločinima i njihovim izvršiocima, prikupljen obiman informativno-dokumentacioni materijal: štampa, plakati, objavljene publikacije itd, okupatora i njegovih pomagača, izrađeno je oko 170 obimnih analiza i elaborata itd. Komisije su donele oko 120.000 odluka kojima je proglašeno oko 65.000 ratnih zločinaca, donela veliki broj saopštenja koja su se odnosila na masovne zločine ili veći broj učinilaca ili povezanih zločina, izdala uverenja o žrtvama ratnih zločina itd. Objavila je pet knjiga o zločinu okupatora i njegovih pomagača, organizovala brojne izložbe fotografija i dokumenata o zločinima učinjenim u Jugoslaviji i slično. (prof. dr. Miodrag Zečević i Jovan P. Popović „Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača iz Drugog svetskog rata, Beograd 1996-2000. godine).

*„Zlo činiti od zla braneći se
Tu grijeha nikakvoga nema“ (Njegoš)*

Budućim generacijama to može biti pouk kada upoznaju ta stravična nedela i sankcije koje su prema zločincima izvršene.

U okviru fonda „Savezni sekretarijat za finansije - Ured za zaštitu jugoslovenske imovine u inostranstvu“, broj fonda 326, nalaze se grupe, i to: „Vivo eksperimenti“, „Ratna ošteta“ i „Jugoslovenski ratni zarobljenici u italijanskim logorima“ iz kojih se mogu videti podaci, postupak i položaj jugoslovenskih zarobljenika i interniraca po raznim evropskim koncentracionim logorima u organizaciji okupatora i njihovih pomagača.

Grupa dokumenata „Vivo eksperimenti“ (1950-1971) sadrži prijave, izveštaje, zapisnike o radu lekarske Komisije za određivanje naknade licima na kojima su izvršeni ogledi u nacističkim logorima ili Ureda za obeštećenje žrtava Vivo eksperimenata; zatim sadrži analize od strane Međunarodne službe traženja, Internacionalnog komiteta u Ženevi, mikrofilmovanih dokumenata o izvršenim eksperimentima nad logorašima koncentracionog logora Mathauzen, čiji se originali nalaze u Saveznom arhivu u Koblencu, u Nemačkoj; spiskovi žrtava Vivo eksperimenata pozvanih na pregled, pregledanih umrlih itd.

Poštujući privatnost mučenih ljudi na kojima su vršeni i eksperimenti bilo bi nemoralno, a time i nenormalno da se kroz navođenje njihovih imena iznose oblici ogleda i mučenja *koji su vršeni nad njima*. Ovde ćemo izneti neke od načelnih ispovesti koje su ti mučenici, bez navođenja njihovih imena, davali pred lekarskim komisijama, odnosno šta je rađeno sa njima ili nad njima:

- *veštački su izazivane visoke temperature i onda bi ih naglo stavili na sneg na temperaturi ispod 35 stepeni i pratili kako će se organizam ponašati;*
- *vadili im krv iz kičmene moždine i srži (to nije rađeno u svrhu mučenja, već s ciljem eksperimentosti, jer su to obavljali-radili lekari);*
- *držali ih gladne tako da su im se težine kretale od 28 do 30 kilograma, iz razloga da se proba i utvrdi „ljudska izdržljivost“;*
- *u hermetički zatvorenoj prostoriji izazivali da osuđenici i po 15 puta padaju u nesvest;*
- *vadili im krv i kiselinu iz stomaka;*
- *batinali ih;*
- *isprobavali lekove protiv upale pluća tako što bi operisanog stavljali pored otvorenog prozora i sl.;*
- *vršili smrtne opite;*
- *logorašice i logoraše su sterilizovali;*
- *vršena grupna silovanja (morale su da ćute da supružnici ne bi saznali za to);*
- *izazivali razna oboljenja, tifus i dr.;*
- *od trpljenja sopstvenih psihičkih i fizičkih mučenja i gledanja šta se nad drugim zarobljenicima-logorašima radi veći broj logoraša je izludeo; (roditelji*

ili drugi srodstvenici su ih zastupali pred ljekarskim komisijama i drugim organima); punktirali su i rezali im testise;

- terali bi ih da vrše homoseksualne radnje; bez ikakvih razloga amputirali nogu da bi isprobali kako proteze funkcionišu;
- davani su im razni bakterije i virusi, da bi nakon pola sata vremena isprobali da li su „ušli u krv“ (poznat je samo jedan slučaj da je od ovog postupka „kužnog zaražavanja“ preživio-logoraš-Slovenac).
- Injekcije su im davane samo radi medicinskih eksperimenata i fizičkog uništenja. Izgleda da su „gasna komora i krematorijum“ bili jedine dobre i isprobane lekarske preventive“.

Druga grupa dokumenata „*Ratna odšteta*“ (1952-1957) sadrži molbe Uredu za zaštitu jugoslovenske imovine u inostranstvu sa priložima interniraca iz Srbije, Bosne i Hercegovine, Makedonije, Crne Gore i Hrvatske; zatim zbirne spiskove potraživanja interniraca; zbirne tabele sa podacima o broju lica u ukupnom vremenu koje su internirci proveli u logorima. U tim dokumentima sadržani su i iskazi interniraca, gde se i kad bi se htelo izbeći ne bi mogla izbrisati saznanja kroz ispovesti o njihovim zločinima i mučenjima.

Treća grupa fonda „*Jugoslovenski ratni zarobljenici u italijanskim logorima*“ sadrži: opšta dosijea, spiskove zarobljenih lica i osim podataka o jugoslovenskim sadrži i podatke o italijanskim državljanima zarobljenim u savezničkim logorima. Slične torture-mučenja nad logorašima vršena su i u italijanskim logorima, što se da videti iz njihovih dosijea.

Tematska zbirka „*Logori 1941-1954*“ je izuzetno malog obima, od jedne fascikle, u kojoj se nalaze izveštaji o životu i radu jugoslovenskih zarobljenika i interniraca u logorima Buhenvald, Mauthausen, Klos, logorima u Norveškoj, zapisnici sa saslušanja jednog broja zatočenika iz logora Jasenovac i nedelima ustaša nad ženama Srпкиnjama, i dr.

Fragmentarno u okviru fonda „*Emigrantska vlada KJ 1941-1945*“ nalazi se građa koja se odnosi na zarobljenike, internirce, izbeglice i lica zatečena u inostranstvu, u kojoj se nalazi i saopštenje Draže Mihailovića: *o zločinima Albanaca nad srpskim stanovništvom*.

Tu se nalaze i podaci o zverstvima okupatora tokom oktobra i novembra 1943. godine, o pokoljima nad srpskim stanovništvom od strane mađarske policije u Novom Sadu januara 1942. godine, izveštaj o nasilju Bugara sa spiskom ratnih zločinaca, spiskom Jevreja koje su Bugari deportovali, podaci o uništavanju Jevreja interniranih u Nemačku, apel Kraljevske vlade upućene Ruzveltu povodom pokolja nad srpskim narodom od strane Nemaca i ustaša, pisma britanskom ministru Ildnu povodom pokolja Srba u Sremu i nasilje Nemaca, Mađara, Bugara i ustaša.

Ovde treba naglasiti da se iz izveštaja mogu videti zverski, neljudski postupci prema zarobljenicima u nemačkim i italijanskim logorima i o ubijanju srpskih zarobljenika u koncentracionim logorima u Nemačkoj i o odgovornostima za ta ubistva. Potpuno je izostalo obezbeđenje ličnosti, ljudskog dostojanstva i lične sigurnosti. Gde je tu pravo na zaštitu zdravlja?

*„Krv je ljudska rana naopaka,
Na nos vam je počela skakati
Prepuniste mješinu grijeha,, (Njegoš)*

Za sva zlikovačka i neljudska dela koja su po nečijim nalogima vršili egzekutori potrebno je bilo *da se znaju njihova imena i da se istaknu na stub srama.*

Međutim, postavlja se pitanje da li treba obelodanjivati imena stradalnika sa unošenjem oblika zlodela nad njima: monstruoza zlostavljanja i razni eksperimenti - ubistava na najnehumaniji način, mučenja, nečovečna postupanja nad njima, biološki, medicinski ili drugi naučni eksperimenti, stavljanje zatvorenika iz vrele u hladnu-ledenu vodu da bi ustanovili kako nakon toga ljudski organizam reaguje, obavljanje neprirodnih seksualnih radnji, homoseksualizam, silovanje, „seksualni odnosi ukrštanje“ životinja sa čovekom i bezbroj drugih sablasnih dela, jednostavno nanošenje velikih patnji - i time to skrivati od javnosti?

*„Ulovi ih u mrežu đavolju
Što je čovjek? ko slabo živinče!“ (Njegoš)*

Bitno je istaći da potvrda istini o zlodelima nisu samo izjave preživelih logoraša, na kojima su vršeni ti i takvi eksperimenti i koji su do kraja života ostali hrabri i časni, ali potišteni, iznureni, izbezumljeni, stalno opterećeni tim nečasnim i nehumanim delima nad njima, već i iskazi očevidaca i naravno sačuvana dokumenta (nalogodavaca, organizatora i egzekutora nalogodavna i izvršna akta). U tim dokumentima nalaze se još i razni izveštaji, zapisnici, dopisi i obimna prepiska, proglašaji, objave, naredbe, naređenja uputstva, depeše te razna obaveštenja, (operativna, sudska, personalna, sanitetska i druga).

Karakteristično je i to da preživeli logoraši nerado ili s mukom pričaju o tom teškom vremenu provedenom po koncentracionim logorima.

Ovde i u drugim brojnim slučajevima izostali su principi pravne jednakosti, jer su žrtve bile lišene neposredne primene humanitarnog prava i na pravnu zaštitu, kao da pravo na život ne pripada svima.

Bila je prisutna diskriminacija, zavisno od pripadnosti narodu ili narodnosti, veroispovesti, rasi, kojim jezikom govori, kog je političkog i drugog mišljenja i slično.

Smatramo da te ljude (svirepo mučene), kao i njihove srodstvenike, užu familiju treba i dalje poštediti patnji na taj način što se takva arhivska građa ne bi davala na korišćenje, s ciljem njenog objavljivanja.

Po prirodnom pravu, Božjoj volji, moralu i pravdi: nalogodavci, organizatori, izvršioци i dželati moraju biti kažnjeni i njihova imena istaknuta (javno objavljena) za večito sećanje neljudskog i nehumanog ponašanja tih zlikovaca ljudske rase. Donekle, kao satisfakcija, jesu saznanja da je jedan broj zlikovaca dospao tam, gde im je mesto i da su dobili „zaslužene kazne“. Te nečasne ljude ili bolje ih - smrtne kazne, onako kako je to međunarodnim i domaćim krivičnim zakonodavstvima propisano.

Zločin i počinioци zločina ne smeju da ostanu nekažnjeni, stoga treba omogućiti široj javnosti da se upozna sa njihovim imenima i nečuvanim stradanjima po njihovim nalozima ili od njihove ruke, da bi buduće generacije sačuvale ta saznanja.

Nasuprot tome smatramo da dosijea, izjave i druga prateća dokumenta o licima nad kojima su vršena zlodela, razni eksperimenti, izivljavanja i stravična mučenja „igrajući se njima“, razumnim bićima, kao sa stokom i još gore, ne treba dozvoljavati za korišćenje radi objavljivanja, jer se iznošenjem činjenica u javnost vređaju njihova dostojanstva ličnosti i moral, narušava ugled, a podsećanjem na monstruožna postupanja sa njima nanosi se bol i patnja ne samo stradalnicima, već i njihovim članovima porodica. Inače, spiskove treba čuvati sa velikom pažnjom i da se koriste, ali ne u svrhu objavljivanja, *već eventualno u svrhu materijalne nadoknade štete - reparacije.*

Istini za volju, tako izričite zabrane u važećem arhivskom zakonodavstvu - Zakonu o arhivskoj građi Srbije i Crne Gore, podzakonskim propisima donetim na osnovama Zakona i internim aktom o korišćenju arhivske građe u Arhivu nije predviđena zabrana korišćenja navedenih fondova, ali postoji stvorena praksa koja se primenjuje kod ovih fondova.¹² Naime, iz humanih i moralnih razloga, da se ne bi povredilo dostojanstvo ličnosti i nanosili bolovi i patnje, ti dosijeji nisu davani na korišćenje, iako su rokovi zabrane istekli, jer su uvek nadjačale svest i savest onih koji su o tome odlučivali. O tome je odlučivao starešina Arhiva. To nije bila moralna norma iz obaveznosti, već neka lična karakterna obaveza kojom se ispunjava neka moralna vrednost. Bilo je to njegovo diskreciono pravo.

No, i u slučaju da je korisnik dobio i takvu arhivsku građu na uvid i korišćenje, on je, pismeno i usmeno, upozoren na moguće posledice, ukoliko dobijeni fond, deo fonda, dosije i sl., bude objavljen. Time se isključuje odgovornost zaposlenih u Arhivu, jer su ispoštovali zakonske rokove i postupak korišćenja, obezbedili uslove za rad istraživačima i najzad upozorili ih na moguće posledice.¹³

Smatramo da je zakonodavac ispustio tu odredbu zakona i iz razloga što je za slučaj objavljivanje takve građe bez njegove saglasnosti omogućeno oštećenom licu,

¹² Arhivska građa u arhivima koristi se za naučne potrebe (korisnici su najčešće naučne institucije, kao što su na primer akademije nauka, univerziteti, instituti ali i naučni i drugi istraživači, kao i pojedinci). Ona se koristi i za kulturne potrebe (istorijske čitanke, tematske brošure, vodiče za istorijske i kulturne znamenitosti, albume, kataloge, monografije, izložbe idr.) i u operativne potrebe (građa koja je nastala u radu institucije koja traži njeno korišćenje, državni organi vlasti i uprave, sudovi, institucije koje se bave proučavanjem određenih procesa u razvoju naučnih, tehnoloških, organizacionih i drugih dostignuća), za potrebe institucija ili nekog drugog naručioca. Korišćenje arhivske građe za lične potrebe građana (lična stanja i prava) ima veliki značaj. Naime, neka egzistencijalna pitanja građani mogu regulisati samo na osnovu arhivske građe. Ovde se pre svega računa na svoja prava iz radnog odnosa, socijalnog i zdravstvenog osiguranja, pitanja nekretnina, lične svojine, da dođu do svojih ličnih dokumenata koji su im neophodni. Ovim zahtevima udovoljava se po hitnom postupku i izdaju uverenja, prepisi ili reprodukcije dokumenata koje arhiv obavezno overava i time im daje karakter zvanične isprave koja se poštuje u upravnom i sudskom postupku i drugim potrebama kao dokazno sredstvo. Takođe treba istaći da preovladava praksa da se arhivska građa ne dozvoljava za korišćenje, odnosno objavljivanje neovlašćenom licu, niti mu se može izdati zvanična isprava od Arhiva, ako bi se time povredili interesi društvene zajednice, narušila službena ili poslovna tajna, kao i povredili interesi građana.

¹³ „Izjavljujem da sam upoznat sa uslovima i načinom korišćenja arhivske građe u Arhivu, koji su predviđeni Pravilnikom Arhiva o korišćenju arhivske građe i da ću se tih uslova pridržavati. Izjavljujem da ću podatke do kojih dođem tokom korišćenja arhivske građe u Arhivu, koristiti u skladu sa zakonom, odnosno da ću poštovati autorsko-pravne odnose koji mogu nastati iz korišćenja i objavljivanja arhivske građe koju koristim po ovoj prijavi, te da ću u vezi sa ovom snositi sve materijalne i druge posledice do kojih eventualno dođe, nakon što arhivsku građu koju sam koristio u Arhivu objavim ili na bilo koji drugi protivzakoniti način upotrebim“. (Izvod iz teksta oštampalog na formularu za korišćenje arhivske građe, koju pročita i potpiše svaki istraživač, pre početka korišćenja arhivske građe u Arhivu).

da ima pravo podneti privatnu krivičnu tužbu, a nakon toga i građansku radi nadoknade materijalne štete. (Takve odredbe su predviđali raniji krivični zakoni: SFRJ, SRJ, republički, pa i važeći Krivični zakon Srbije „Sl. glasnik“, br. 85, 88 i 107 iz 2005. godine).

Iz razloga da ne bi bilo isključivosti, mislimo, da bi možda i ovi fondovi trebalo da budu otvoreni za istraživanje, s tim što bi se objavljivanje imena moglo vršiti *samo uz prethodnu saglasnost čoveka nad kojim su vršeni eksperimenti i zločini ili njegove rodbine*. U tom slučaju treba napraviti razliku između mogućnosti dostupnosti ove građe istraživačima od objavljivanja te građe od strane istih.

Međutim, ovo je predmet jedne naučne rasprave i procene razloga da li treba i dalje zadržati dosadašnje rešenje ili prihvatiti liberalniji odnos kada su u pitanju ovi fondovi.

LITERATURA

- *Zakon o arhivskoj građi Savezne Republike Jugoslavije „Službeni list SRJ“, br. 12/98.*
- *Zakon o kulturnim dobrima Srbije „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 71/94.*
- *Krivični zakonik Republike Srbije „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 49/92.*
- *Pravilnik o preuzimanju, smeštanju, čuvanju, zaštiti i korišćenju arhivske građe u Arhivu Jugoslavije i o profesionalnoj odgovornosti radnika Arhiva u odnosu na arhivsku građu.*
- *Jovan P. Popović: „Zbirka propisa iz arhivske delatnosti“ SARJ i Savet za naučno-istraživački rad, Beograd-Zadar 1987.*
- *Dr. Slobodan Perović: „Moć prirodnog prava“ Kopaonička škola prirodnog prava, Beograd, 9/1998.*
- *Jovan P. Popović: „Zakonske regulative o razmejivti arhivskega gradiva v obstoječi zakonodaji“ ARHIVI, Ljubljana 1998.“*
- *Jovan P. Popović: „Zaštita arhivske građe i registraturskog materijala krivično pravnim merama“ Samoupravno pravo broj 4, Institut društvenih nauka-Beograd 1989.*
- *Prof. dr Miodrag Zečević, Jovan P. Popović „Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača iz Drugog svetskog rata (četiri toma), Beograd, 1996-2000.*
- *Dr Dušan Jakovljević „Međunarodno pravno regulisanje, reparacije posle Drugog svetskog rata“, „Pravni život“, IV tom, Beograd, 2006.*
- *Jovan P. Popović: Značaj arhivskog zakonodavstva i arhiva za zaštitu arhivske građe“ Pravo i Privreda, Beograd 1998.*
- *Jovan P. Popović: „Uvodno izlaganje povodom jubileja pedesetogodišnjice Arhiva Jugoslavije“ Monografija Arhiva Jugoslavije Beograd 2000.*
- *Dr. Azem Kožar :„Arhivistika u teoriji i praksi 2“. Arhiv Tuzlanskog kantona, Tuzla 2005.*
- *Dr. Bogdan Lekić: „Arhivistika“ Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd 2006.*
- *Jovan P. Popović: Pravni sistem zaštite arhivske građe i registraturskog materijala i način kancelarijskog poslovanja na nivou državne zajednice Srbija i Crna Gora i republike Srbije i Crne Gore“ Priručnik-Beograd 2006.*

SUMMARY

USE AND PUBLICATION OF ARCHIVAL MATERIAL, WHICH REFERS TO THE PRISONERS-OF-WAR, CONFINED IN CONCENTRATION CAMPS DURING THE SECOND WORLD WAR - MORAL AND LEGAL PROTECTION OF THEIR PERSONALITIES

Archival and record management legislation, which regulates the work of federal bodies and other federal organizations in Yugoslavia, in the area of the archival administration and the management of archival material created since the formation of Yugoslavia in 1918 until its decomposition (Law on the archival material of SFR Yugoslavia adopted in 1998, the accompanying bylaws and the Regulations of the use of the archival material in the Archives of Yugoslavia) also determines the main issues of records disposal schedules, procedures and conditions of the use of the archival material which is preserved in the Archives of Serbia and Monte Negro (former Archives of Yugoslavia).

The legislator has prescribed that the archival material is to be transferred to the Archives 30 years after their creation, exceptionally 50 years when needed, but always verified by the decisions of the executive state authorities. The disposal authority determines the disposal schedule for the legacies, donations and purchases. The access right is guaranteed to all legal and natural persons under identical conditions. The use of the unarranged archival material is not allowed even beyond the scheduled period; the same goes for the archival material in the process of arrangement, conservation and restoration. The archival material, which contains data vital for the state and national security and interests, is not to be accessed as well. The Archives of Yugoslavia has always complied with these regulations.

The legislator has not prescribed the procedures, which limit the use and publication of archival documents containing the names of the prisoners-of-war confined in concentration camps who personally experienced beastly tortures, medical, sexual and other experiments. Public exposure of such information would certainly hurt the personality, ethics and dignity of those people who so far have not been able to compensate such experiences in any way. Having this in mind, the archival workers are obliged to remind researchers and users of those archival documents of the consequences of making them public. On the other hand, the names of those responsible for such atrocities - those who gave orders and those who executed them, need to be made public. The Archives of Yugoslavia published four volumes of documents, preserved in the fonds under the title *State Commission for Determining Crimes of the Occupiers and Their Collaborators in the Second World War*, which contain names and short biographies of over 25000 war criminals from the territory of Yugoslavia, prepared by prof. dr Miodrag Zečević and Jovan P. Popović.